

AFGANİSTAN TOPRAKLARINDA YETİŞMİŞ HANEFİ FIKIH ÂLİMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mehterhan FURKANI*

Özet: Bugün Afganistan olarak bilinen bölgede İslam dininin kabul görmesinden sonra, diğer dinî ilimlerde olduğu gibi, fıkıh ilminde de büyük bir gelişme yaşanarak bu alanda birçok büyük fıkıh âlimi yetişti. Yetişen âlimlerin mezhep farklılığı dikkate alındığında bir renkliliğin var olduğu görülmektedir. Ancak yaygınlık ve etkinlik bakımından dikkate alındığında ise Hanefi mezhebinin ön plana çıktığı ve dolayısıyla Hanefi fıkıh âlimlerinin çoğunlukta olduğu aşîkârdır. Bu çalışmamızda, daha ilk dönemlerden itibaren birer ilim merkezi haline gelen Belh, Gazne ve Herat gibi şehirler başta olmak üzere günümüz Afganistan sınırları içinde yetişen ve bu bölgeye nispet edilen Hanefi fıkıh âlimlerinin bibliyografyasına değinmekle beraber Afganistan'da gerçekleştirilen fıkıh öğretimine de değinerek bölgenin fıkıh ilmine yaptığı katkısı ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Hanefi Mezhebi, Fıkıh âlimleri, Fıkıh eğitimi.

Hanafi Jurist Who Grown and Educated in Afghanistan Territory

Abstract: By the spread of Islam in today's Afghanistan, there have been major developments in the fiqh (jurisprudence) science as such in the other religion sciences. Although other sect's jurisprudences grown in this land, in general throughout history until today Hanafi sect have been dominated, as a result of it, mostly Hanafi jurisprudences have been grown. This paper will be addressed the bibliographic information about Hanafi scholars who grown in areas within the borders of Afghanistan, especially cities like Balkh, Harat and Ghazni which have become science centers in the first periods. Our aim is showing the importance of this region with regards to its contributoion in fiqh.

Keywords: Afghanistan, Section of Hanafi, Fiqh Scholars, Education.

GİRİŞ

İslam dininin Afganistan bölgesinde kabul edilmesiyle beraber, diğer dinî ilimlerde olduğu gibi fıkıh ilminde de önemli gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelere bağlı olarak birçok fıkıh âlimi yetişti. Değişik mezhepler bölgede yaşam fırsatı bulsa da en yaygın olan Hanefi mezhebi oldu. Bu yüzden bölgede yetişen âlimlerin büyük bir kısmını da Hanefi fıkıh âlimleri oluşturmaktadır.

Tarihte bu coğrafyada hüküm süren Sâmânîler, Gaznelîler ve Nizamü'l-mülk dışındaki Selçuklular Hanefî mezhebine intisab ettiler. Bu siyasi otoriteye bağlı olarak Hanefî mezhebi söz konusu coğrafyada yayılma ve güçlenme fırsatı buldu.¹

* Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mehterhan_4@windowslive.com

1 İman bt. Suûd b. Hayşân el-Kureşî, el-Hayâtü'l-ilmîyye fi Belh hilâle'l-fetra 205-617/820-1220, (Basılmamış yüksek lisans tezi), *Camiatü' Ümmi'l-kurâ*, Mekke 1434/ 2013, s. 241, s. 62.

Belh, Gazne ve Herat gibi beldeler sahip oldukları fırsatları değerlendirerek birer ilim merkezi haline geldi.² Buralarda yapılan ilmi çalışmalar sonucunda da birçok ünlü âlim yetişti.³ Gerçekleştirilen başarılı eğitim sonucunda Belh şehri, fıkıh ilminin merkezi haline gelerek kendisine *Dâru'l-fekâhe*, *Dâru'l-fikh* adı verildi. Fıkıh alanında başarı gösteren Belh kenti, bölgede Hanefî mezhebinin yaygınlık kazanmasından dolayı, Hanefî mezhebinin de merkezlerinden biri haline geldi. Fıkıh eğitiminde farklılığını ortaya koyan Belh kenti, yetiştirmiş olduğu âlimler bakımından da farklılığını gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda Hanefî mezhebinin de önemli merkezlerinden biri haline gelen Belh kenti, yetiştirmiş olduğu âlimler içerisinde Hanefî mezhebine mensup olanların birçok meselede kendilerine özgü fikirler ortaya koymuş olmaları bakımından, farklılığını bir başka şekilde de göstermektedir.⁴ Hanefî mezhebinin yaygınlığı yanında bu beldede yetişenlerin kendilerine göre bir anlayış seçmelerine bağlı olarak bazı dönemlerde bu şehirde Hanefî mezhebi dışında başka bir mezhep mensubunun bulunmadığı rivayet edilir.⁵

Ebû Hanîfe'ye mürcüülük nispet edilmesinden dolayı Belh şehri için Mürciâbad lakabı da kullanıldı. Horasan'ın diğer bölgelerindeki insanların aksine Belh halkı ilim talebi için sadece Ebû Hanîfe'ye gittiği de rivayetlerde yer almaktadır.⁶

Bunlar dışında günümüz Afganistan sınırları içindeki diğer bölgelerde yetişen ve söz konusu beldelere nispet edilen birçok Hanefî fıkıh âlimi bulunmaktadır.

Bu makalede, ulaşabildiğimiz tabakât kitaplarında tespit edebildiğimiz Hanefî fıkıh âlimlerine yer vereceğiz. Ancak, bölgede yetişen âlimlerin sadece burada isimleri zikredilenlerle sınırlı olmadığını belirtmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Zira Abbasîler döneminde sadece Belh şehrinde 1200 müftünün bulunduğu rivayeti⁷ söz konusu mulahazamızın önemini belirtmektedir. Kısacası bu coğrafyada yetişmiş olup henüz haklarında bilgi sahibi olmadığımız birçok âlimin bulunduğu gerçeğini göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

2 İstahri, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi (ö. 340/951'den sonra), *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Dâr-u Sâdir, Beyrut 2004, s. 265; Hamevi, Ebu Abdillâh Ya'kut b. Abdillâh er-Rûmî, (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, 2. bs. I-VII, Dâru Sâdir, Beyrut 1995, I, 480, IV, 201, V, 396-397.

3 İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkarim b. Abdulvahid İzzüddin (ö. 630/1233), *el-Lübâb fi't-tehzîb'il-ensâb*, I-III, Dâru Sâdir, Beyrut 1400/1980, I, 172; II, 380; III, 386.

4 Belh âlimlerinin özgü fikirleri için bk. el-Müderri, Abdullatif, Muhammed Mahrûs, *Mezâihü Belh mine'l-Hanefiyye ve mâ infere'dü bihî mine'l-mesâil-i-fikhiyye*, Daru'l-Arabiyye, Bağdad 1979, I, 211-II, 835.

5 Vâiz-i Belhî, Ebu Bekr Abdullâh b. Ömer b. Muhammed b. Dâvûd (ö. h. 7. asır) *Fezâil-i Belh*, (Far. Çev. Abdullâh Muhammed b. Hüseyin Hüseyinî Belhî, Tashih ve haşiye, Abduhay Habibi), 1. bs., Cengelek, Tahran 1388 hş./2009 m., s. 44.

6 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 21.

7 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 21.

I. AFGANİSTAN'DA FIKIH ÖĞRETİMİ TARİHİ

Fıkıh, sözlükte zekâ, fetanet⁸, bir şeyi anlama⁹ ve bilme¹⁰ gibi anlamlara gelirken terim olarak ise “tafsîlî delillerden elde edilen dinî amelî hükümleri bilmek”¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Fıkıh ilminin öğretimi daha Mekke döneminde bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatıldı. Ancak Mekke döneminde inen sure ve ayetlerde genel olarak inanç esaslarına yer verilmekte idi. Medine döneminde ise ahkâm ayetlerinin inmesi ağırlık kazandı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de söz konusu ayetleri hem sözlü hem de uygulamalı olarak ashabına öğretti. Hz. Peygamber bir yandan fıkıh ilmini öğretirken¹² bir yandan da öğretimi konusunda teşvikte bulundu.¹³ Buna bağlı olarak ilk nesil fakihler ashâp arasından çıktı.¹⁴ Bu nitelikte olan insanlara her dönemde ihtiyaç duyulmasından dolayı bu özellikte âlimlerin yetişmesi için fıkıh öğretimi nesilden nesile intikal ederek günümüze kadar devam etti.

Afganistan miladi VII. asırda İslam dini ile müşerref oldu. İslam dinini kabul etmekle yetinmeyip dine dair ilmi çalışmaların yapılmasına da önem verdi. Kısa bir süre içerisinde kendi coğrafyasında içerisinde fıkıh, hadis, tefsir, kelim, tasavvuf, felsefe vb. alanlarda birçok âlim yetişti.¹⁵ Bu türden bir eylemin gerçekleştirilmesinde özellikle Belh, Gazne ve Herat'taki camiilerde oluşturulan ilim halkalarının önemi oldukça büyüktür.¹⁶ Bu bölgelerdeki mescit ve camilerde insanlar halkalar halinde oturarak ilim tahsil ettikleri¹⁷ ve tahsil edilen ilmin de çoğunlukla fıkıh olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸ Her mescid ve camide ilim halkalarının oluşturulması sonucunda söz konusu şehirler birer ilim merkezi haline geldiği gibi fıkıh ilminin ağırlıkta olmasına bağlı olarak, fakihleriyle de meşhur oldu.¹⁹

- 8 Zemaşerî, Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Muhammed, (ö. 538/1144/), *Esâsü'l-Belâga*, (thk. Muhammed Basil Üyûnu's-sûd) 1. bs., I-II, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1419/1998, II, 32.
- 9 Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî (ö. 393/1002), *es-Sihâh*, 4. bs., I-VI, Dârü'l-ilm l'l-melâin, Beyrut 1990, VI, 93.
- 10 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1312), *Lisânu'l-Arab*, 3. bs., I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut 1414/1993, XIII, 522.
- 11 Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/1413), *et-Târîfât*, (thk. İbrâhim Ebyârî), 1. bs., Dâru'l-kitabî'l-Arabî, Beyrut 1405/1985, s. 216.
- 12 Varol, M. Bahâüddin, “Hulefâ-i Raşidin Dönemi Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (SÜİFD), 479-504, S: 9, yıl 2000, s. 491.
- 13 Bk. Kettânî, Muhammed Abdullhay, *Nizâmü'l-hukûmeti'n-Nebeviyye el-müsemma et-Terâtibu'l-idâriyye*, thk. Abdullah el-Halidi, 2. bs., Dâru'l-Erkam, Lübnan, ty., I, 103-104.
- 14 Sahabe fakihleri için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 751/1350), *İ'lâmü'l-Muvakâtin an Rabbi'l-âlemîn*, 1. bs., I-IV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1411/1991, I, 10.
- 15 Bu bölgelerde yetişen âlimlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 49-112.
- 16 İstahri, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 265; Hamevî, *Mücemü'l-büldân*, I, 480, IV, 201, V, 396-397; İbnu'l-Esir, *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*, I, 172, II, 380, III, 386.
- 17 İstahri, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 265.
- 18 İmâdî, Muhammed Hasan Abdülkerim, *Horâsân fi asri'l-Gaznevi*, Müessesetü Hammâde l'l-hademât ve'd-dirasâti'l-camiyye ve dâru'l-Kindi l'n-neşr-i ve't-tevdî, byy., ts., s. 256.
- 19 Makdisî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed (ö.), *Ehsenü't-tekâsım fi marîfeti'l-ekâlim*, Mektebetü Medbûlî, Kahire 1411/1991, s. 294.

Abbasiler döneminde Belh şehrinin hemen hemen her köyünde cami, müftü, kadı ve müderrisin bulunduğu ve sadece bu şehirde mescit ve cami sayısının 1848, medrese sayısının 400 ve müftü sayısının da 1200 olduğu rivayet edilmektedir.²⁰ Bu özelliğinden dolayı söz konusu şehir için *Kubbetü'l-İslam*,²¹ *Dâru'l-fekâhe*²² ve *Dâru'l-fıkh* gibi isimler kullanıldı.²³

Fıkıh öğretimi daha önceki dönemlerde mescit ve camilerde yapılırken, ilk olarak Sâmânîler (875-99) tarafından Buhara'da kurulduğu belirtilen²⁴ medrese sisteminin yaygınlaşmasıyla, Afganistan bölgesinde de kurulmasıyla birlikte, medreselerde yapılmaya başlandı. Eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesinde medrese sisteminin elverişliliğinden dolayı Büyük Selçuklular da Herat, Belh gibi şehirlerde Nizamiye medresesini kurdu.²⁵ İlmin öğretilmesine ve dolayısıyla âlimlerin yetiştirilmesine büyük önem veren devletlerden biri de Gaznelilerdir. Bu amaç doğrultusunda büyük çaba sarf eden Gazneliler sadece Mahmûd-ı Gaznevî (ö.421/1030) döneminde Gazne'de 100'den fazla bulunan medresenin yarısının yönetim tarafından yarısının da halk tarafından finanse edilmesi bu doğrultudaki boyutu göstermesi bakımından önemlidir.²⁶ Aynı şekilde hicri VII. asırdan önce Herat'ta 359 medrese ve tekkenin mevcut olduğu rivayetler içinde yer almaktadır.²⁷

Söz konusu bölgelerde hüküm sürmüş olan Gurlular (1000-1215) zamanında da medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetinin devam ettiği,²⁸ Gazne, Belh ve Herat başta olmak üzere değişik bölgelerde yeni medreselerin kurulduğu bilinmektedir.²⁹

Miladi 1370-1507 yılları arasında bu coğrafyada hüküm süren Timurlular döneminde de medreselerin yanı sıra dâru'l-huffâzlar da kuruldu. Gevher Şad Ağa Medresesi, Dâru'l-huffâz ve Medrese-i İhlâsiyye bunların en meşhur olanlarıdır.³⁰ Mezkûr bütün medreselerde en fazla ağırlık verilen fıkıh dersinin öğretimidir.

20 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 21.

21 el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 32.

22 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 29.

23 el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 35.

24 İman, *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî Belh*, s. 213.

25 Wensinck, A.J., *Mescid, İA*, cilt: 8. 3. bs., MEB., İstanbul 1973, s. 51-52.

26 İman, *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî Belh*, s. 216.

27 Sa'îdi, Alican, "Ber-resî-yî vaz'iyyet-i ictimâ'î-yî Gaznî-yî asr-ı Gaznevîyân", *Gaznî bister-i temeddün-i şark-ı İslamî*, *Mecmû'a mekâlât, İntişârât-ı İrfan*, Tahran 1393 hş./2014, IV, 27.

28 Cüzcanî, Ebu Amr Mînhacüddin Osman b. Siracüddin (ö. 660/1262), *Tabakât-i Nasrî* (tashih, karşılaştırma, tahşîye ve ta'lîk, Abdullhay Habibi), 2. bs., I-II, Poheni Matbaa, Kabil 1964, I, 387-388.

29 Mahmud, Şah Mahmud, "Medâris ve Merâkiz-i Amozîşî-yî Devre-i Gûriyan", (Derleyen, Faryabi Poyâ), *İrfan* 6. Sayının Eki, 1986, s. 37.

30 Sedîkî, Celaluddin, "Merakiz-i Amozîş ve Perveriş-i ahd-i Timuriyan", (Derleyen, Faryabi Poyâ), *İrfan* 6. Sayının Eki, 1986, s. 51. Bu dönemde din eğitimi merkezleri hakkında detaylı bilgi için bk. Sedîkî, "Merâkiz-i Amozîş ve Perveriş-i ahd-i Timuriyan", s. 46-73.

1946 yılında kurulan ve aynı zamanda Afganistan'ın ilk üniversitesi olan Kabil Üniversitesi'nin³¹ bünyesinde 1951 yılında ilk şer'iyât fakültesi kuruldu.³² Bu fakültenin müfredatına fıkıh dersi de dâhil edildi.

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesinden sonra Pakistan ve İran'a kaçan yaklaşık 5 milyon Afgan mültecinin çoğu, ekonomik sıkıntılardan dolayı, çocuklarını, ders ve barınma yeri ücretsiz olan dini medreselere göndermek zorunda kaldılar. Bu medreselerin hepsinde de fıkıh dersi ağırlıklı olarak yer almaktadır.

Afganistan'da Sünnilere nispetle azınlıkta olan Caferi mezhebi, resmi olarak tanınmadığı için yakın zamanlara kadar sadece cami, mescit ve özel medreselerde kendi klasiklerini okuma imkânlarına sahiptiler. 2004 tarihli Afgan Anayasası'na göre Hanefi mezhebiyle beraber Caferi Mezhebi de kabul edilerek ülkenin ikinci resmi mezhebi oldu.³³ Ayrıca aynı anayasanın 45. maddesine istinaden 2008 yılından itibaren ilk, orta ve lise okullarında Caferi fıkıh okutulmaya başlandı.

Bugün Afganistan'daki mescit, cami, gayri resmi medreselerin yanı sıra, resmi medrese, düz okulların ilkokul, ortaokul ve lise kısımlarında, yüksek öğretimin şer'iyât ve hukuk fakültelerinde fıkıh öğretimine devam edilmektedir.

İslam dininin Afganistan'da kabul görmesinden kısa bir süre sonra eğitim merkezi olma işlevini üstlenen mescit ve camilerde tarih boyunca değişik alanlara dair birçok âlim yetiştiği gibi günümüzde de bu fonksiyonunu gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Mescit ve cami imamları, görevli oldukları mahalle veya bölgelerdeki çocukların eğitimi ile ilgilenmektedirler. Çocuklar küçük yaşlardan itibaren cami imamlarından Kur'an-ı Kerim'in okunuşunu öğrendikten sonra bazı farsça kitapları okumaya geçerler. Ardından da sırasıyla *Hulâsâ-yı Keydânî*, *Şurûtu's-salât*, *Münyetü'l-musallî*, *Kenzü'd-dekâik*, *Şerhu'l-vikâye* ve *el-Hidâye* okurlar. Ancak kız çocuklarının eğitimi genellikle Kur'an-ı Kerim'in okunuşu, bazı sureleri ezberlemek, inanç esaslarını ve ilmihal bilgilerini öğrenmekle son bulmaktadır.

Afganistan'daki gayri resmi medreselerde gerçekleştirilen ders müfredatı genelde Hindistan'daki Daru'l-Ulûm-i Diyobend Medresesi'nin müfredatı dikkate alınarak yapılmaktadır. Klasik medreselerde sarf, nahiv, mantık, akâid, hadis, hadis usulü, felsefe, tefsir ve belağatin yanı sıra fıkıh alanına dair olarak sırasıyla; *Hulâse-i*

31 Kurul, *Meârif-i Afganistan der Pencâh Sâl-i Ahîr*, Şube-i Tabaa'ti-yi Müdiriyyet-i Umûmî-yi Neşerât-i Pühentûn-i Kabul, Kabil 1968, s. 48-49.

32 Bk. Kurul, *Meârif-i Afganistan*, s. 71-72.

33 Bundan önceki Afgan anayasalarında yer verilen, "Afganistan'ın resmi mezhebi Hanefiliktir" ifadesine bu anayasa-da yer verilmeyerek Caferi mezhebi de resmi bir mezhep olarak tanınmıştır.

Keydânî,³⁴ *Şurûtu's-salât*,³⁵ *Münyetü'l-musallî*,³⁶ *Muhtasaru'l-Kudûri*³⁷ *Kenzü'd-dekâik*,³⁸ *Muhtasaru'l-Vikâye*,³⁹ *Şerhu'l-Vikâye*⁴⁰ ve *el-Hidâye*,⁴¹ fıkıh usulünden; *Usûlü'ş-Şâşi*,⁴² *Nûru'l-envâr*,⁴³ *Hosâmi*,⁴⁴ *Müsellemu's-sübût*⁴⁵ ve *et-Telvih ala't-Tevdîh*,⁴⁶ feraizden; *el-Ferâizü's-Sirâciyye*,⁴⁷ *Şerifiyye*⁴⁸ gibi eserler okutulmaktadır.

Afgan Milli Eğitim Bakanlığı yurt içi gayrı resmi ve yurt dışında da herhangi bir medreseden mezun olanları seviye tespit sınavına tabii tutarak yeterliliği elde edenlere lise dengi diplomasını vermektedir.⁴⁹

Milli eğitim bakanlığına bağlı resmi medreselerde ve dâru'l-ulûmlarda, be-şeri ve dini ilimlerin yanında, klasik fıkıhtan *Şurûtu's-salât*, *Münyetü'l-musallî*, *Muhtasaru'l-Kudûri*, *Kenzü'd-dekâik*, *el-Hidâye*, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, *Müinu'l-*

34 Fazıl Keydânî ile meşhur olan Lutfullah Neseff'nin hicri 9. yy. civarında ele aldığı namaz ile ilgili yazılan bir risaledir Kehlâle, Ömer Rıza (ö. 1408/1987), *Mu'cemu'l-müellifin*, Mektebetü'l-Musennâ, Dâru lhyâ'i't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., VIII, 156).

35 Abdülmecid b. Muharrem b. Ebî'l-Berekât es-Sivâsi'nin (ö. 1049/1640) namaz hükümlerini içeren küçük bir risaledir (Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn an esami'l-kütüb ve'l-fünûn (İzâhu'l-meknûn ve Hidâyetü'l-ârifin* ile birlikte), I-VI, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat 1941, II, 1347).

36 Hanefî âlimi Ebü Abdillâh Sedîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305), namaza dair yazdığı bir eserdir. Bk. Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn*, II, 1886; Kayapınar, Hüseyin, "Münyetü'l-musallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 32-33.

37 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûri (ö. 428/1037)'nin eseri olup dört Hanefî metninin biridir. (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1631).

38 Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafızuddin en-Neseff'nin (ö. 710/1310) eseri olup dört Hanefî metin kitaplarının biridir (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1516).

39 Sadrü'ş-şeria es-sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tacü'ş-şeria'nın (ö. 747/1346), dedesi Bürhânü'ş-şeria'nın *Vikâyetü'r-rivaye* adlı eserini ihtisar ederek hazırladığı bir eserdir (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020; Özen, Şükrü, "Sadrü'ş-şeria", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 429).

40 Sadrü'ş-şeria es-sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tacü'ş-şeria'nın (ö. 747/1346), dedesi Bürhânü'ş-şeria'nın *Vikâyetü'r-rivaye* adlı eserine yazdığı şerh kitabıdır (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020; Özen, Şükrü, "Sadrü'ş-şeria", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 429).

41 Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) kendi eseri olan *Bidâyetü'l-mübtedî'nin* şerhidir (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2022; Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 429).

42 Nizamuddin Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak eş-Şâşi (ö. 344/955)'nin eseridir (Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdullhay b. Muhammed Abdilhalim (ö. 1886 m.), *el-Fevâidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye*, Darü'l-ma'rife, Beyrut-Lübnan ts., s. 31; Özel, Ahmet, *Hanefî fıkıh âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, s. 42).

43 Molla Civen adıyla şöhret bulan Ahmed b. Ebî Said b. Abdillâh el-Leknevî'nin (ö.1130/1718) *Menar* üzerine yazdığı bir şerhtir. (Zirikli, Hayrettin b. Mahmud b. Muhammed (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*, 15. bs. I-VIII, Dâru'l-ilm li'l-melâin, byy., 2002, I, 108-109).

44 Hüsâmüddin Muhammed b. Muhammed Ömer el-Ahsikesî'nin (ö. 644/1246) eseridir.

45 İbn Abdişşekûr el-Bihârî'nin (ö. 1119/1707) fıkıh usulü ile ilgili yazdığı bir eserdir (Zirikli, *el-A'lâm*, V, 283; Kehlâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII, 179).

46 Sa'düddin Mes'ûd b. Fahreddin Ömer b. Bürhanüddin Abdullah el-Herevî et-Teftazânî'nin (ö. 792/1390), *Telvih* üzerinde yazdığı bir şerhtir. (İbn Müflih, Muhammed b. Müflih b. Muhammed (ö. 763/1362), *Usûlü'l-fikh*, (thk. Fehd b. Muhammed es-Sedehan), 1. bs., I-IV, Mektebetü'l-Abikân, byy. 1420/1999, IV, 1854).

47 Secävendî, Siracüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdırreşid'in (ö. 600/1204 civarında), telif ettiği bir feraiz kitabıdır (Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 27).

48 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif el-Cürcanî'nin (ö. 816/1413), Secävendî'nin *el-Ferâizü's -Sirâciyye* üzerine yazdığı bir şerhtir.

49 Lâiha-yı Erzyâbi Esnâd-ı Ta'limî ve Tesbit-i Seviye-i Ulemâ-yı Dinî, Mecmua' Levâih ve Tarzu'l-Amel-hâ-yı Meârif, 2012.

*hukkâm*⁵⁰; fıkıh usulünden de *Usûlü’ş-Şâşi, Nûrû’l-envâr, Husamî ve Telvihu’t-Tavzih* gibi kitaplar okutulmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan dâru’l-huffazlarda ise Kur’an-ı Kerim’in ezberletilmesi başta olmak üzere tecvit, hadis, tefsir, akaid, hadis usulü, tefsir usulü, Arapça, sarf, nahiv, mantık, İngilizce, matematik, beden eğitimi, sosyoloji gibi derslerle beraber fıkıh alanına dair olarak *Muhtasarû’l-Kudûrî, Nûrû’l-îzâh, Kenzü’d-dekâik, el-Hidâye* ve fıkıh usulünden de *Usûlü’ş-Şâşi, Nûrû’l-envâr* gibi eserler okutulmaktadır.

Normal okullarda ise din dersi kapsamında Kur’an-ı Kerim, akaid, ahlak, hadis, hadis usulü, tefsir ve siyer derslerinin yanı sıra fıkıh ve fıkıh usulü dersine de yer verilmektedir. 1-7. sınıflarda namaz, oruç, zekât ve hac ibadeti gibi amelî konulara; 8. ve 9. sınıflarda alışveriş yani ilgili fikhî terimler, alışverişin şartları ve çeşitleri, muhayyerlik, batıl alışveriş, kefalet, havale, vekâlet, mudârebe, hibe ve vedîa’ gibi muamelat hükümlerine; 10. sınıfta miras hükümlerine; 11. sınıfta aile hukukuna (nikâh ve boşanma) ve 12. sınıfta ise fıkıh usulüne yer verilmektedir.⁵¹

Yükseköğretimin şer’iyât fakültelerinin talimât-ı İslâmî bölümünde hadis, tefsir, akaid, nahiv, tarih, mantık ve belagata dair ilgili klasikler okutulmakla beraber klasik fıkıh usulünden *Nuru’l-envâr*, fıkıh kitaplarından ise el-Merğînanî’nin *el-Hidaye* isimli, eseri dört bölüm halinde birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar, okutulmaktadır.

Fıkıh Kanun bölümünde modern hukukun yanında klasik fıkıh ve İslam hukuku derslerine de yer verilmektedir. Bu anlamda söz konusu bölümde, *el-Hidaye*, ahkâm hadisleri, ahkâm ayetlerinin tefsiri, İslami finans, mukayeseli İslam hukuku, İslam’ın ekonomi sistemi, medeni kanunun fikhî tahlili, fetva kuralları, feraiz, İslam genel ceza hukuku, külli fikhî kaideler, fıkhîta medeni muhakeme usulü, çağdaş fikhî meseleler, İslam ceza hukukunda muhakeme usulü gibi dersler okutulmaktadır. Klasik fıkıh dışındaki derslerde bazı hocalar tarafından hazırlanmış olan ders kitapları okutulmaktadır.

Ülkenin yargı sistemi temel bakımından İslam hukukuna dayandığından dolayı hukuk fakültelerinde beşeri hukuka ilave olarak İslam hukuku dersine de yer verilmektedir.⁵²

50 Kuduş’ta kadılık yapmış, Tarablûsî, Ali b. Hasan Ebû’l-Hasan Alâuddin’in (ö. 844/1440) eseridir (Zirikli, *el-Âlâm*, IV, 286).

51 Bk. “Talim ve Terbiye-i İslami Sınıfı Heştom ve Nuhom”, (8. ve 9. sınıf din eğitimi ders kitapları). Afganistan Eğitim Bakanlığı Yayınevi 2011.

52 Afganistan’daki yükseköğretimde din eğitimi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Siddiqi, JAWAD, Afganistan’da Yüksek Öğretimde Din Eğitimi (Yüksek lisans tezi) *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İsparta 2006.

Afganistan'da kabul edilen resmi ve gayri resmi ders müfredatına göre fıkıh ilminin öğretimi anlamında takip edilen fıkıh derslerine dair açıklamaları başka bir makalede⁵³ detaylı olarak verdiğimizden bu kadarıyla yetinip bölgede yetişen fıkıh âlimlerine geçeceğiz.

II. AFGANİSTAN SINIRLARI İÇERİSİNDE YETİŞMİŞ OLAN HANEFİ FIKIH ÂLİMLERİ

Afganistan sınırları dâhilinde gerçekleştirilen eğitim ve öğretimin sonucunda birçok fıkıh âliminin yetiştiği bilinen bir gerçektir. Ancak bu coğrafyada yetişen bütün fıkıh âlimlerini ele almamız bu çalışmanın sınırlarını aştığı gibi amacını da aşmaktadır. Bu yüzden, çalışmanın ana başlığı ile de tutarlı olmak adına, burada sadece Hanefî Fıkıh âlimlerini ele almakla yetineceğiz.

A. Belh Şehrine Nispet Edilen Hanefî Fıkıh Âlimleri

1. Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752): Ebû Hanîfe'nin sohbetinde bulunmuş olup müçtehit ve müfessir düzeyinde bir âlimdir.⁵⁴ Belh valiliği görevini yürüttüğü gibi bir müddet Buhara kadısı olarak da görev yaptı.⁵⁵ Hicri 135 yılında Kabil'de vefat etti.⁵⁶

2. Ebû Ubeydillah b. İsmail b. Süleymân b. Dâvûd b. Ahmed b. Ebî Hüreyre (ö. 140/757): Belh'te doğdu. Birçok telife sahip olan bu zat aynı zamanda müçtehit ve muhaddistir.⁵⁷

3. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767): Müfessir, muhaddis ve fakih gibi özelliklere sahip bir zattır. Mukâtil b. Süleymân *et-Tefsîru'l-Kebîr* adlı esere sahip olmakla beraber kaleme aldığı başka eserleri de bulunmaktadır. Belh asıllı olan Mukâtil⁵⁸ Belh'te bulunduğu süre boyunca tefsir dersi verdi. Basra'da bulunduğu sırada yani hicri 150 (veya 158) tarihinde burada vefat etti.⁵⁹

53 Bk. Furkani, Mehterhan, Günümüz Afganistan'ında Fıkıh Öğretimi, *Mütefekkir Dergisi*, cilt: 3., sayı: 5., Haziran 2016, s. 157-176.

54 Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Tezkiretü'l-huffâz (Zeyli ile birlikte)*, I. bs. I-IX, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1419/1998, I, 131; Gaynî, Bedruddin, Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed (ö. 855/1451), *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmiyi ricâl-i Meâni'l-âsâr* (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), I. bs., I-III, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1427/2006, III, 72.

55 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 73-94.

56 İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (ö. 354/965), *es-Sikât*, I. bs., I-IX, Dâiretü'l-meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1393/1973, VII, 508.

57 el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 83.

58 Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XVIII, Dâru'l-hadis, Kahire 1427/2006, VII, 201; İbn Âdi, Ebû Ahmed Abdullah (ö. 365/976), *el-Kâmil fî duafâir-ricâl*, (thk. Yahya Muhtar Gazavî), 3. bs. I-VII, Dâru'l-fikr, Beyrut 1409/1998, VI, 435; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *ed-Duâfâ ve'l-metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kadi), I. bs., I-III, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1406/1986, III, 136; Kehhâle, *Mucemu'l-müellifîn*, XII, 317.

59 Razi, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim Muhammed b. İdris b. Münzir et-Temimî (ö. 327/939) *el-Cerhu*

4. Ebû Ali Ömer b. Meymûn b. Bahr b. Sa'd er-Remmâh el-Belhî (ö. 161/778): Kâdî-yi Belh olarak da bilinen bu zat Bağdad'a gidip bizzat Ebû Hanîfe'den fıkıh dersi aldı. Ebû Hanîfe'nin kendisine çok değer verdiği zatlardan bir zat idi.⁶⁰ Belhî buradaki eğitimin ardında Belh'te 20 yıldan fazla kadılık görevini yürüttü.⁶¹

5. Ya'kûb el-Kârî (ö. 163/780): Fakih olan el-Kârî zahid özelliğine de sahipti. Bu özelliğinden olsa gerekki bir mutasavvıf olan Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) el-Kârî'nin bulunduğu bölgeden hacca gelen her kervana onu sormuş. En sonunda kendisiyle bir kervanda karşılaşmışlar.⁶²

6. Hâtem el-Asam, Hâtem b. Ulvân b. Yûsuf Zahid el-Asam (ö.168/785): Fakih bir zat olan el-Asam aynı zamanda zahid bir kişiliğe de sahipti.⁶³

7. Süllem b. Salim el-Belhî (ö. 174/790): el-Belhî fakih olmakla beraber zahit bir kişiliğe de sahipti. Mekke'de bulunduğu sırada yani hicri 174 (veya 194) yılında vefat etti.⁶⁴

8. Abdullah b. Ömer b. Meymûn er-Remmâh el-Belhî (ö. 177/793): Fakih olan el-Belhî aynı zamanda arif bir özelliğede sahipti.⁶⁵

9. Muhammed b. Muzahım b. Abdullah b. Selam Ebu'l-Kasim el-Belhî (ö.190/806), İmam Ebû Hanîfe'nin ashabındandır.⁶⁶

10. Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810): İmam Ebû Hanîfe ile görüşüp onun sohbetinde bulunan zatlardan biridir. Hatta sohbetinde bulunmakla kalmayıp Ebû Yûsuf ile beraber kendisinden fıkıh dersi de aldı.⁶⁷ Belhî fakihtliği ile meşhur olduğu gibi zühdü ile meşhur olan âlimlerden biridir.⁶⁸

ve't-tâdil, 1. bs. Matbaatü Meclisi Dairetü'l-meârif el-Osmaniyye, Haydarâbâd 1271/1952, VIII, 354. Mukâtil b. Süleyman ile ilgili detaylı bilgi için bk. İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim b. Ebi Bekr b. Hallikân el-Bermeki el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-â'yân ve enbâü ebnâ'z-zeman*, (thk. İhsan Abbâs), 1. bs., Dâru Sâdır, Beyrut 1994, V, 255; Mizzi, Yûsuf b. ez-Zeki Abdurrahman Ebu'l-Haccac (ö. 742/1341), *Tehzibu'l-kemâl*, (th. Başşar Âvvâd Ma'rûf), 1. bs. I-XXXV, Müessisetü'r-risale, Beyrut 1400/19800, XXVIII, 434-450; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 281; el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 50, 53, 84.

60 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 126-127.

61 Bağdâdî, el-Hatib, Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed Ebû Bekir el-Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târihu Bağdâd* (thk. Beşşar Avâd Ma'rûf), 1. bs. I-XVI, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002, XI, 182; Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, I-II, (Nşr: Mir Muhammed Kitaphane), Keraçî, ts., I, 672.

62 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 1129-18; el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 80, 84

63 Süllemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Musa b. Halid b. Salim (ö. 412/1021), *Tabakatü's-sufiyye*, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), 1. bs. Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1419/1998, s., 86; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, II, 23-24.

64 el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 84.

65 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s., 162-165.

66 el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 30.

67 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 131.

68 Zirikli, *el-A'lâm*, III, 171

11. Ömer b. Harun el-Belhî (ö. 196/812): Fıkhi derinliğinden dolayı müftü konumuna sahiptir. Başta hadis ilmi olmak üzere birçok ilimdeki derinliğinden dolayı kendisine Bahru'l-ulûm (ilim denizi) ismine layık görülen bir âlimdir.⁶⁹

12. Ebû Mutî' Hakem b. Abdillâh b. Mesleme el-Belhî (ö.199/814):⁷⁰ el-Belhî Ebû Hanîfe'nin ders halkasında bulunan talebelerinden biridir. O aynı zamanda Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *el-Fikhü'l-ekber* ile *el-Fikhü'l-ebsat* adlı eserlerinin râvisidir.⁷¹ Belh kadılığı yapmakla beraber, Horasan'da Hanefi mezhebinde önemli bir yere de sahip olan bir âlimdir.⁷²

13. Ebû Muâz Hâlid veya Hâris b. Süleymân (ö.199/814): Ebû Yûsuf ve Ebû Mutî' ile beraber İmam Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmış olup Belhli büyük âlimlerden biridir.⁷³

14. Ebû Amr Hafis b. Abdirrahman b. Ömer el-Belhî (ö. 199/815): İmam Ebû Hanîfe'nin Horasan'daki ashabının ileri gelen fakihlerinden biri olduğu gibi hadisçiliği ile de bilinen önemli zatlardan biridir.⁷⁴

15. Kasım Zerik, Ebû Muhammed el-Fakîh (ö. 201/817): Belh fakihlerden biri olup Ebû Mutî'in damadıdır.⁷⁵

16. Halef b. Eyyub, Ebû⁷⁶ Said el-Gâmirî el-Belhî (ö. 205/820): Derin bir fıkıh bilgisine sahip olduğu gibi hadis ilmine de sahiptir. Fıkıh ilmindeki bu durumundan dolayı kendisine Müftî'l-meşrik (Doğunun müftüsü) ismi verildi.⁷⁷ Halef b. Eyyub Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-şeybanî gibi zatlardan fıkıh dersini aldı.⁷⁸ Ders aldığı hocaları, onun sahip olduğu ilmi derinlik ve kişiliğinden dolayı kendisine daha farklı bir yaklaşım sergiliyorlardı. Bir gün Halef Ebû Yûsuf'un dersine gelmeyince Ebû Yûsuf onun gelmeme sebebini araştırdı. Hasta olduğu için gelemediğini öğrenince “*o derse gelmeden ben ders veremem*” dedi. Ebû Yûsuf'un bu söylemi üzerine öğrencilerinden biri Ebû Yûsuf'a “*bir kişi için 50 veya 60 bin kişinin dersini ihmal mi edeceksiniz?*” diye sordu. Ebû Yûsuf da: “*Evet o ilmi Horâsânâ ya-*

69 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s., 160.

70 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VII, 374; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IX, 121; Şener, Mahmet, “Ebu Mutî' el-Belhî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 194-195.

71 Brockelmann, Carl, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, (çev. Abdulhalim en-Neccâr), 5. bs. I-VI, Dâri'ul-maârif, Mısır, ts., III, 240; İbn Kutluboga, Ebu'l-Feda Zeynuddin Kasım b. Kutluboga es-Sudûni (ö. 879/1474), *Tâcü'l-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1. bs. Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1413/1992, s. 50; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 81a.

72 Halilî, Ebu Ya'la, Halil b. Abdillâh b. İbrahim b. Halil (ö. 446/1054), *el-İrşad fi mârifeti ulemâi'l-hadis*, (thk. Muhammed İdris Ömer İdris), 1. bs., I-III, Mektebetu'r-rüşd, Riyad 1409/1989, III, 925.

73 Bkz. Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 142-146.

74 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IX, 310; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 221.

75 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 177-178.

76 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VII, 375.

77 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII, 210.

78 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VIII, 210; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 96a.

yan kimsedir. Sizden hiç biriniz onun gibi değilsiniz” diye cevap verdi. Fıkıh ilmindeki derinliğine de örnek olması bakımından şöyle bir durum rivayet edilmektedir. Bir gün Muhammed b. Hasan ile bir meseleye dair güneşin doğuşundan öğleye kadar devam eden bir münazarada bulundu.⁷⁹

17. Isam b. Yûsuf Ebû Âsmet el-Belhî⁸⁰ (ö. 210/825): Isam İbrahim b. Yusuş’un kardeşidir. Isam ve kardeşi İbrahim yaşadıkları dönemde Belh’in şeyhlerinden idiler.⁸¹ Isam İmam Ebû Hanîfe ile görüşme imkânı bulduğu gibi iki önemli öğrencisi ve aynı zamanda Hanefi fıkıh imamları olan İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed’den de ilim tahsil etti.⁸²

18. Muhammed b. Yûsuf b. Meymûn b. Kudâme Ebû Ali el-Bahilî el-Fakîh el-Belhî: Yukarıda kendilerinden söz edilen Isam ve İbrahim’in kardeşidir.⁸³

19. Said b. Halef: 16. madde de kendisinden bahsedilen Halef b. Eyyub’un oğludur. Said’in fıkıha dair bilgisi o kadar derindi ki babasına fetva sormaya gelenleri, babası ona yönlendirirdi. Şayet Said uykuda ise fetva vermeyip onun uyanmasını beklediği gelen rivayetler arasında yer almaktadır.⁸⁴ Buhara’da bir müddet kadılık yapan Said Belh’e döndükten bir süre sonra burada vefat etti.

20. Şeddâd b. Hakîm (ö. 213/828): Hanefi fıkıhın önde gelen âlimlerindendir. Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan ve Züfer’in eshabından olup onlardan rivayetlerde bulundu. Bir süreliğine Belh kadılığı görevinde bulunan Hakîm hicri 213 (veya 214 ya da 220) yılında vefat etti.⁸⁵

21. Mekkî b. İbrahim b. Beşîr Ebu’s-Seken el-Belhî (ö. 215/830): Horasan’ın önde gelen muhaddis ve fıkıh âlimlerinden biridir. Mekkî Cafer es-Sadik, Ebu Hanîfe ve Malik b. Enes’ten rivayetlerde bulundu. Ahmed b. Hanbel ve Buhârî de kendisinden rivayette bulundu.⁸⁶

79 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 180.

80 Muhammed b. Sa’d b. Münî’ Ebû Abdillâh el-Basrî (ö. 230/845), *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, (thk. İhsan Abbâs), 1. bs. I-VIII, Dâru Sâdir, Beyrut 1968, VII, 379.

81 Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudîyye*, I, 347; Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibu a’lâmi’l-ahyâr min fukahâi mezhebi’n-Nu’mâni’l-muhtâr*, Rağîbpaşa Kütüphanesi, nr. 1041, vr. 96a.

82 Bağdadî, el-Hatib, *Târîhu Bağdâd*, I, 287; Kehhâle, *Mu’cemu’l-müellifîn*, VI, 282.

83 Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudîyye*, II, 148.

84 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 185.

85 İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kübrâ*, VII, 375; Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 185-186; İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni (ö. 852/1449), *Lisanu’l-mizân*, 3. bs. I-XII, (thk. Dâiretü’l-marifî’n-Nizamiye Hindistan), Beyrut 1406/1986, III, 140; İbn Kutluboga, *Tacü’l-terâcim*, s. 314; Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudîyye*, s. I, 256; Kefevî, *Ketâibu a’lâmi’l-ahyâr*, vr. 97a.

86 İbn Âsâkir, Ebu’l-Kasım Ali b. el-Hüseyn b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Dimaşk*, (thk. Amr b. Ğurame el-Amrevî), I-LXXX, Dâru’l-fikr, Beyrut 1415/1995, LX, 239; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 550; İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni (ö. 852/1449), *Nezhetü’l-elbâb fi’l-ekâb* (thk. Abdulaziz, Muhammed b. Salih es-Südeyri), 1. bs., I-II, Mektebetu’r-rüşd, Riyad 1409/1989, I, 423; Süyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911), *Tabakâtu’l-huffâz*, 1. bs. Dâru’l-küttübî’l-ilmîyye, Beyrut 1403/1982, s. 164; *Müderriis, Meşâihu Belh*, I, 63.

22. Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (ö. 222/837): İmam Ebû Hanîfe'nin Müsned'ini toplayan önemli fıkıh âlimlerden biridir.⁸⁷

23. Ebû İshak İbrahim b. Yûsuf b. Meymun el-Bahilî el-Belhî (ö. 239-241/853-855):⁸⁸ Ebû Yûsuf'un öğrencilerinden olup döneminin şeyhi konumunda bulunmaktaydı.⁸⁹ Ebû İshak hakkında Yahya b. İsa, İbrahim b. Yûsuf: "O Horasan âlimlerinin önde gelenidir" ifadesini kullanmaktadır.⁹⁰

24. Ebû Hâmid, Ahmed b. Hadreveyh el-Belhî (ö.240/854): Horasan'ın meşhur âlimlerindendir.⁹¹

25. Muhammed Mâlik b. Bekir b. Bekâr b. Kays (ö. 244/ 858): Belh'in ileri gelen fıkıh âlimlerindendir.⁹²

26. Muhammed b. Yezîd b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Belhî, Mahmeş (ö. 259/873): Kendi döneminde Hanefî âlimleri içerisinde önde gelenlerden biridir.⁹³

27. Şâzân, Ebû Bekr el-Belhî (ö. 268/882): Belhî önde gelen fıkıh âlimlerinden biridir.⁹⁴

28. Nusayr b. Yahya b. Muhammed b. Şüca' el-Belhî (ö. 268/882): Nusayr, Ebû Süleyman el-Cüzcânî gibi ünlü bir hocadan fıkıh aldı.⁹⁵ O, vakiât ve nevâzil gibi konularda oldukça derin bir bilgiye sahip olan bir Hanefî fıkıh âlimidir.⁹⁶

29. Muhammed b. İbrahim b. Abdilhamid (ö. 276/889): Belh kadılığı görevinde de bulunan Muhammed Bağdad'ta ikamet etmiş bir âlimdir.⁹⁷

30. Muhammed b. Ukayl b. el-Ezher Ebû Abdillâh el-Belhî (ö. 278/891): Fıkıh ve hadis bilgisiyle tanınan âlimlerden biridir.⁹⁸

31. Muhammed b. Seleme Ebû Abdillâh el-Belhî (278-279/891-892): Şeddâd b. Hakem ve Ebû Süleyman el-Cüzcânî gibi değerli hocalardan fıkıh dersini alan Muhammed, daha sonra da Ebû Bekir el-İşkâf'a da hocalık yaptı.⁹⁹

87 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 218; Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, I, 218.

88 Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mensur et-Temimî (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî vd), 1. bs. Haydarâbâd 1382/1962, XII, 44.

89 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, s. 52; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 97b.

90 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 215-216.

91 Süllemî, *Tabakatü's-sufiyye*, s. 95.

92 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 246.

93 Safderî, Salahuddin Halil b. Eybek b. Abdillâh (ö. 764/1362), *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâvut, Türki Mustafa), Dâru ihyâ'it-türas, I-XXIX, Beyrut 1420/2000, V, 141; Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi (ö. 748/1348), *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lam*, (thk. Ömer Abdusselam et-Tedmerî), 2. bs. I-LII, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1413/1993, XIX, 345; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 144.

94 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 259; el-Müderri, *Meşâihu Belh*, I, 89.

95 Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 103b.

96 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 257; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 200; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 221.

97 Ezdi, Ebu Zekerîya Yezid b. Muhammed b. İyas (ö. 334/946), *Tarihu'l-Mevsil* (thk. Ahmed Abdullâh Mahmud), Dâru'l-kütüb'l-ilmîyye, Beyrut 2006, II, 128.

98 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 279; Müderri, *Meşâihu Belh*, I, 89.

99 Neseî, Necmuddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed (ö. 537/1147), *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand* (thk.

32. Muhammed b. Muhammed b. Selam Ebû Nasr el-Fakîh el-Belhî (ö. 305/918): Ebû Hafs el-Kebîr'in çağdaşı olup Yahya b. Nasîr el-Belhî'den rivayette bulunan bir Hanefî fıkıh âlimidir.¹⁰⁰

33. Muhammed b. Huzeyme Ebû Abdillâh el-Belhî (ö. 314/926): Belh'in önde gelen âlimlerinden biridir.¹⁰¹

34. Ahmed b. Abdillâh b. Ebî'l-Kasim el-Belhî (ö. 319/931): *Fetava Ebi'l-Kasim*¹⁰² ve *el-İbâne fî redd-i men şennega alâ Ebi Hanîfe* adlı kitaplara sahip olan değerli bir fakihdir.¹⁰³

35. Ahmed b. Asma Ebû'l-Kasim es-Saffâr (ö. 326/938): Değerli fakih ve muhaddislerden biridir.¹⁰⁴

36. Muhammed b. Ebî Said Ebû Bekr el-A'meş el-Belhî (ö. 328/843): Meşhur bir fıkıh âlimi olup Ebû Cafer el-Hinduvanî'nin de hocasıdır.¹⁰⁵

37. Ebû Bekr el-İskaf, Muhammed b. Ebû Bekir el-Belhî (ö. 333/944): *Şerhu'l-Camii'l-Kebîr liş-Şeybanî fî furûi'l-Hanefî* adlı eserin sahibidir. Ebû Süleymân el-Cüzcânî ve Muhammed b. Seleme'den fıkıh dersi aldığı gibi Ebû Bekir el-A'meş, Muhammed b. Said ve Ebû Cafer el-Hinduvanî gibi âlimlere de hocalık yapan büyük bir Hanefî fıkıh âlimidir.¹⁰⁶

38. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh el-Hâkimü's-şehid el-Mervezî el-Belhî (ö. 334/946): Büyük Hanefî fıkıh âlimlerinden biri olup, *el-Gurer*, *el-Kâfî*, *el-Muhtasar*, *el-Müstahlas mine'l-câmi'* ve *el-Müntekâ* eserlerin de müellifidir.¹⁰⁷

39. Ahmed b. Sehl Ebû Hâmid el-Belhî (340/952): Fakih bir zat olan Ahmed b. Sehl, Ebû Selim Muhammed b. Fadl el-Belhî ve Semerkand kadısı Ebû Abdillâh Muhammed b. Eslem gibi zatlardan rivayette bulundu. Torunu Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed b. Sehl ve Abdullâh b. Muhammed b. Şah es-Semerkandî de kendisinden rivayette bulundu.¹⁰⁸

Yûsuf el-Hadî İnan 1420/1999, I, 22; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 102b.

100 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 273; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 144.

101 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 53; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 110a.

102 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1220

103 Kâtib Çelebî *Keşfü'z-zunûn*, I, 1.

104 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 78; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Nezhetü'l-elbâb fî'l-elkâb* (thk. Abdulaziz Muhammed bi Salih es-Sedîrî), I. bs. I-II, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409/1989, I, 209; Temimî, Takiyuddîn b. Abdulkâdir el-Gazzî el-Mısrî (ö. 1010/1601), *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulvî), I-IV, Dârü'l-kütüb, Kahire 1390/1970, I, 454.

105 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 291-292; Kefevî, *Ketâibu A'lâmi'l-ahyâr*, vr. 119a.

106 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 28, 239; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 113b; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, I, 569; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII, 232-233; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 160.

107 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 3; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1378; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 185-186; Bağdadî, İsmail Paşa, İsmail b. Muhammed b. Emin b. Mîr Selîm (ö. 1399/1979), *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musanîfîn*, I-II, Darü'l-ihyâit-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., II, 37.

108 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 69; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 117a; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, I, 414.

40. Ebû Cafer el-Hindûvânî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ömer el-Hindûvânî el-Belhî el-Hanefî (ö. 362/ 973): Fıkıh ilmindeki derinliğine istinaden kendisine Ebû Hanîfe es-Sagîr lakabı verildi. A'meş'ten fıkıh ilmini ilmüne dersler aldığı gibi birçok fıkıh âlimine de hocalık yaptı.¹⁰⁹

41. Ebû'l-Kâsim Yunus b. Tâhir en-Nusayrî (ö. 411/1020): Belh'te şeyhu'l-İslam ünvanını alan ilk fıkıh âlimidir. *el-Behce fî zıkr-i ashâb-ı Ebi Hanîfe* adlı bir esere de sahip olduğu gelen bilgiler arasındadır.¹¹⁰

42. Ebû Bekr Muhammed b. Fadl b. Abbas el-Belhî (ö. 419/1028): Fıkıh ve tefsir âlimi olmakla beraber kendi döneminde Belh'in imamı idi.¹¹¹ *Kitabü'l-i'tikâd ve el-Hisâl fî akâid-i Ehli's-sünne* kitaplarının da müellifidir.¹¹²

43. el-Hâlîl b Ahmed b. İsmail eş-Şecerî Ebû Said (ö. 481/1088): Kadî'l-kudât ve Belh şeyhu'l-İslamlarından biridir. Önemli bir Hanefî fıkıh âlimi olmakla beraber muhaddis özelliğine de sahiptir. Belh'te uzun süre müderrislik yaptı, Belh âlimlerinin reisi olup adına Halîlîyye adlı medrese kuruldu.¹¹³

44. Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed es-Sikelkendî el-Bedahşî el-Belhî (ö. 505/111): Ali b. el-Hüseyin, Buharâ'da ders Abdulaziz b. Ömer b. Mazz'eden fıkıh ilimini tahsil etti. İlmin yayılması konusunda çaba sarf eden Ali b. el-Hüseyin zahit bir kişiliğe sahip olan önemli bir fakihti. Dımaşk'te de bir süre bulunan Ali b. el-Hüseyin Halep'te de vefat etti.¹¹⁴

45. Muhammed b. Ebî Muhammed b. Ebi'l-Kasîr el-Belhî (ö. 511/1117): Belh'in kadî'l-kudât ve şeyhu'l-İslamlarından biridir. Fakîh bir özelliğe sahip olmakla beraber hadis ve astronomi ilminde önde gelen âlimlerden biridir.¹¹⁵

46. Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan ej-Jalî (ö. 517/1123): Şeyhulislam konumunda bulunup döneminde ilim, fıkıh ve zühtte dengi olmayan değerli bir zat idi.¹¹⁶

109 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 299-310; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 393-394; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 209; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 68; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, s. 264; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 124b-a; Kınalızâde, Ali Efendi (ö. 979/1572), *Tabakâtü'l-Hanefiyye* (thk. Muhyî Hilal es-Serhan), Divanü'l-vakfî's-Sünnî, Bağdad 1426/2005, II, 44-48; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, X, 244; Erdoğan, Mehmet, "Hinduvânî", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 118.

110 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 319-322.

111 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 111; İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1200), *el-Müntezam fî tarihi'l-ümemi ve'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata), 1. bs. XIX, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1412/1992, XI, 116; İman, *el-Hayâtü'l-ilmîyye fî Belh*, s. 241.

112 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1393.

113 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s.52; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 334; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, III, 214; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 93.

114 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 360; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 74, 93.

115 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 347; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 73, 94.

116 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 349-350; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 73, 94.

47. Muhammed b. Ali b. Abdillab b. Ebî Hanife Ebû Bekr ed-Dest-cerdî el-Fakîh (ö. 523/1129): Belh fukahasından biri olup hicri 523 yılında Bağdad'a taşındı.¹¹⁷

48. Ali b. Ahmed b. Ali b. Muhammed eş-Şecerî (ö. 528/1134): Belh ehlerinden olup Ebû Hanife'nin ashabının önde gelenlerinden biridir.¹¹⁸

49. Muhammed b. el-Hüseyin b. Ali el-Belhî (ö. 535/1140): Belh âlimlerinin imamı konumuna gelen bir fıkıh âlimidir.¹¹⁹

50. Osman b. Ömer b. Ali b. Ebî Bekr el-Gaznevî el-Mukrî (ö. 536/1141): Fıkıh, fetva, tefsir, hadis, lügat, nahiv vs. ilminde önde gelen âlimlerden biridir.¹²⁰

51. Muhammed b. Ebi Bekr b. Ata el-Belhî (ö. 538-9/1143-44 civarında): Hacekî ismi ile meşhur olup Abdulaziz b. Maze'den fıkıh dersi alan bir fıkıh âlimidir.¹²¹

52. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Bekr el-Hulmî (ö. 544/1149): Belhli olup Belh'te üç günlüğüne kadılık görevinde bulunan bir fıkıh âlimidir.¹²²

53. el-Burhanü'l-Belhî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Muhammed b. Ebi Cafer (ö. 548/1153): Buhara'da Abdulaziz b. Ömer b. Mazze gibi değerli alimlerden fıkıh ilmini tahsil etti. Daha sonra birçok medresenin ilk hocalığını yapma şerefine nail oldu. Fıkıh ilminin İslam dünyasında yayılması konusunda büyük bir katkı yapan fıkıh âlimlerindendir.¹²³

54. Muhammed b. Ömer b. Abdissamed b. Muhammed el-Belhî (ö. 552/1157): Değerli bir Hanefî fıkıh âlimidir.¹²⁴

55. Ahmed b. Ali b. Abdilaziz Ebû Bekr el-Belhî (ö. 553/1158): ez-Zahîr ismi ile de bilinen bu zat Necmuddin Ebû Hafs Ömer gibi değerli âlimlerden fıkıh öğrendi. Hanefî fıkının önde gelen âlimlerinden biri olmakla beraber Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Camîu's-sağîr* adlı eseri üzerine bir şerh çalışması da bulunmaktadır.¹²⁵

117 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 94.

118 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 350.

119 Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed et-Temimî (ö. 562/1162), *et-Tahbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*, (thk. Münire Nâci Salim), I-II, Riâsetu Divânî'l-Evkâf, Bağdat 1395/1975, II, 119; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 48; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 94.

120 Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 548; Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mensur et-Temimî (ö. 562/1166), *el-Müntehab min mu'cem-i şuyûhû's-Semânî*, (thk. Muvařak b. Abdillab b. Abdilkadir), 1.bs. Dârü alemî'l-kütüb, Riyad 1417/1996, , 1202; Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s. 354-355; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 73, 94

121 Sem'ânî, *el-Müntehab*, I, 1659; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 35.

122 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 130; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 79, 95.

123 İbn Âsâkir, *Tarihu Dımaşk*, I-LXXX, Dârü'l-fıkr, Beyrut 1415/1995, XLI, 339-341; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 85; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 359; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 187a; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 120-121.

124 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 101; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 96.

125 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 271; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, s. 333; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 194a.

56. Ömer b. Abdilmümin b. Yûsuf el-Belhî (ö. 559/1164), Belh'in şeyhu'l-islâmlarından biridir.¹²⁶

57. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Ebû Bekr el-Belhî (584/1188): Belh'in ileri gelen âlim, müftü, muhaddis, vaiz ve zahitlerinden biri olup Mâveraünnehir ve birçok Arap ülkesini gezdi.¹²⁷

58. Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Kazzâz (ö. h. 6. asrın sonlarında): Belh fahihlerinden biridir. Ebu'l-Feth Zahiruddin Abdurreşid el-Velvalicî, Osman b. Ahmed b. Muhammed gibi Hanefî fikhının önde gelen âlimlerine hocalık yaptı.¹²⁸

59. Abdulmuttalib b. Fadl b. Abdulmuttalib b. Hüseyin el-Kureşî el-Haşimî el-Belhî (ö. 611/1215): Belh'te doğan Abdulmuttalib, Belh ve Mâverâünnehir'de fıkıh tahsilini yapmışönemli bir Hanefî fıkıh âlimidir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-Kebir*'ine şerh yazan bu zat, birçok âlime de hocalık yaptı. Halep'teki tedristen bir süre sonra vefat etti.¹²⁹

60. Muhammed b. Muhammed Bahâeddin Veled el-Belhî (ö. 628/1231): Mevlana Celaleddin el-Belhî er-Rûmî'nin babasıdır. Belh'te doğan Muhammed, sultanu'l-ulemâ namı ile şöhret buldu. Önde gelen Hanefî âlimlerden biri olup 628/1231 tarihinde Konya'da vefat etti.¹³⁰

61. Abdulvehhâb b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b Osman (ö. 720/1320): Belh asıllı olup Halep'te doğan büyük Hanefî âlimlerinden biridir. Hicri 720 yılında Kahire'de vefat etti.¹³¹

62. Alîmullah b. Atîkullah b. Fadlullah el-Belhî (ö. 1202/1788): Fürû fıkıh ilminde *Zübtetü'r-Rivayât* adlı eserin sahibi Hanefî fıkıh âlimi olup mutasavvıf kişiliğe sahip bir zattır.¹³²

126 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 392.

127 Vâiz-i Belhî, *Fezâil-i Belh*, s.370-371.

128 Sem'ânî, *et-Tahbîr*, I, 545; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 344; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 181a; el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 92; Koca, Ferhat, "el-Fetâva'l-Velvalicîyye", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 448; Özel, Ahmet, Hanefî fıkıh âlimleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. bs. Ankara 2014, s. 71.

129 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVI, 111; *Tarihu'l-İslâm*, XLIV, 301-302; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 329; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 154; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VI, 175; Özen, Şükrü, "Serahsî, Radıyyüddin", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 542.

130 Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 288 a-b; Şahinoğlu, M. Nazif, "Bahâeddin Veled", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 460; el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 97.

131 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 335; el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 97.

132 Bağdadî, İsmail Paşa, İsmail b. Muhammed b. Emin b. Mîr Selim (ö. 1399/1979), *İzâhu'l-meknûn f'z-zeyli âla Keşfîz-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dârü ihyâit-türasî'l-Arabî, Beyrut, ts., III, 610; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VII, 267. Belh fakihleri hakkında detaylı bilgi için bk. el-Müderriş, *Meşâihu Belh*, I, 83-97 el-Müderriş Belh'e mensup olan 72 fıkıh âlimini tezinde detaylı olarak anlatmıştır. Ayrıca bk. İman, *el-Hayâtü'l-ilmîyye fi Belh*, s. 248-256.

B. HERAT ŞEHRİNE MENSUP OLAN HANEFÎ FIKIH ÂLİMLERİ

Herat şehri Horasan'ın dört büyük kentinden biridir. Yukarıda da değinildiği gibi bu coğrafyada İslam'ın kabul edilmesinden sonra bir ilim havzası haline gelen bölgeyi oluşturan kentlerden biri de Herat'tır. Kent halkının Hanefî mezhebine mensup olmasına bağlı olarak¹³³ birçok Hanefî fıkıh âlimi yetişti. Bu başlık altında, hakkında bilgi elde edebildiğimiz, Herat kentine mensup âlimler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1. İbrahim b. Tehmân Başânî, el-Herevî, Mekkî (ö.163/779): Herat ilinin Başân köyüne mensup olduğu için kendisine Herevî, Başânî; daha sonra da Mekke'ye gidip vefatına kadar orada ikamet ettiği için de Mekkî denmiştir. Kütüb-i Sittede rivayetleri yer bulan Mekkî, Mürcie mezhebine mensup olup Cehmiyye mezhebine karşı ciddi bir mücadele ortaya koyan bir zattır. Hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerinde önde gelen âlimlerden biri olmakla beraber Abdullah b. Mübarek'e ders hocalığı yaptı.¹³⁴

2. Ebû Cafer Fırat b. Ebû Cafer el-Fakîh el-Kunduzî el-Herevî (ö. 236/851): Ebû Yûsuf'tan fıkıh ilmine dair dersler aldığı gibi Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'dan da rivayetlerde bulundu.¹³⁵

3. Ebu'l-Kasim el-Fadl b. Yahya b. Sâid b. Yesâr b. Yahya b. Muhammed b. İdrîs el-Kenânî (ö. 443/1052): Herat'ta bir süreliğine kadılık yapan Heratlı değerli âlimlerden biridir.

4. Mensur b. İsmail b. Ahmed b. el-Muzaffer el-Kadî el-Herevî (ö. 455/1063): Herat kadılığı ve hatipliği gibi önemli görevlerde bulundu.¹³⁶

5. Ebû Zeyd Muhammed b. İbrahim b. Esed el-Kadî el-Herevî (ö. 466/1074): Herat Kadılığı ve müftülüğü gibi görevlerde bulunan el-Herevî Herat'ın önemli fakihlerinden biridir.¹³⁷

6. Ebu'l-Âla Said b. Seyyâr b. Yahya b. Muhammed b. İdrîs el-Kenânî el-Herevî (ö.494/1101): Kadı'l-kudât (baş kadı) mertebesine gelmiş ve cemâlü'l-İslam lakabı almış önemli bir fıkıh âlimidir.¹³⁸

133 İbn Battûta, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 770/1368), *Rihletü İbn Battûta*, I-V, nş: Akâdemiyetü'l-Memleketi'l-Ma'rîbiyye, er-Ribat 1417/1997, III, 44.

134 Tünîkî, Mahmud Hasan (ö. 1366/1947 civarında), *Mu'cemu'l-musannifîn*, Matbaa Weznkoğaraf Tabbare Beyrut 344/1926, III, 196-197; Habîbî, Abdulhay (ö. 1984), *Tarih-i Afganistan ba'd ez İslâm*, İntişârât-ı Efsûn, İrân 2002, s. 802.

135 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 405; İbn Kutluboğa, Ebu'l-Feda Zeynuddin Kasım b. Kutluboğa es-Sudûnî (ö. 879/1474), *es-Sikât mimmen lem yekâ' fi-kütübî's-sitte*, (thk., Şadî b. Muhammed b. Salim Âl-ı Nu'man), 1. bs. Merkezü'n-Nu'man, San'a 1432/2011, VII, 499.

136 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XXX, 390; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 182.

137 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XXXI, 214; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 3.

138 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 190.

7. Rabia' b. Esed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî: Meşhur Kerh kadılığı görevlerinde bulunan Heratlı bir âlimdir.¹³⁹

8. Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herevî el-Bişkânî (ö. 518/1125): Herat'ın Bişkân bölgesinden olup Hanefi mezhebinin önde gelen fakihlerindedir. Hicri 502 yılında Abbâsîlerin 28. halifesi el-Müstazhir Billâh döneminde Bağdata kadı olarak atandı ekda'l-kudât (en iyi kadı) lakabıyla da bilinen el-Bişkânî Bağdat haricinde de birçok bölgede kadılık görevlerinde bulunmuş olup Hemedan'da Batınîler tarafından şehid edildi.¹⁴⁰

9. Abdülmecîd b. İsmail b. Muhammed Ebu'l-Kays el-Herevî (ö. 537/1143): Herat'ta doğmuş olup Mâverâünnehir'de dönemin meşhur âlimlerinden biridir. Fıkıh ilmindeki derin bilgisiyle bilinen bu zat birçok ünlü fakîhe de hocalık yaptı. Bağdat, Basra, Hemedân ve Bizans gibi bölgelerde dersler verdi. Kendisi için Kadı'l-Bilâdi'r-Rûm (Rum ülkeleri kadısı) ismi de kullanılmaktadır. el-Herevî hicri 537 (veya 587) yılında Kaysâriye'de vefat etti.¹⁴¹

10. Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ömer b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Emîrek el-Ensârî el-Herevî (ö. 564/1169): Merv ve Buhâra gibi beldelerde fıkıh ilmini tahsil etti. Bu alanda o kadar derinleşti ki Herat fukahası, fikh ile ilgili olarak içinde çıkmadıkları herhangi bir konuda ona müracaat ederlerdi.¹⁴²

11. Ebu'l-feth Nasr b. Seyyâr b. Sâ'id b. Seyyâr b. Yahya b. Muhammed b. İdrîs b. Yahya el-Herevî (ö. 572/1177): Kadılık görevlerinde bulunan Yahya el-Herevî Herat'ın önde gelen Hanefi fakihlerinden biridir.¹⁴³

12. Molla Miskîn, Muînüddin Muhammed b. Abdillâh el-Ferâhî el-Herevî (ö. 954/1547): Herat'lı olmasına rağmen Semerkand'ta ikamet eden Hanefî fıkıh âlimlerinden biridir. Molla Miskîn *Şerh-u Kenzî'd-dakâik, Bedrü'dürer* (tefsîr), *el-Vadiha fî tefsîri'l-Fatiha, Revdatü'l-vâizîn fî ahâdis-i Seyyidi'l-murselîn, Revdatü'l-Cenne fî târih-i Herat, Meâricü'n-nebüvve fî medârici'l-fütüvve* vs. adlı eserlerin de müellifidir.¹⁴⁴

13. Ali el-Kârî, Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1606): Herat doğumlu olan Ali el-Kârî Mekke'ye göç edip orada vefat etti. Fıkıh, hadis, tefsir, kelam vb. alanlara dair birçok önemli eser kaleme alan meşhur bir âlimdir. Ali el-Kârî her ne kadar Hanefî fakih olarak meşhur olsa da çok yönlü bir âlimdir.¹⁴⁵

139 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 241.

140 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XXXV, 428; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 137-138.

141 İbn Âsâkir, *Tarihu Dimaşk*, XXXVI, 472-473; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 329. İbn Âsâkir vefat tarihini hicri 538, Kureşî ise 578 olarak yazmıştır.

142 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XXXIX, 211-212; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 105.

143 Sem'ânî, *et-Tahbîr fî Mu'cem-i'l-Kebîr*, II, 340; *el-Müntehab min mu'cem-i şuyûhi's-Semânî*, s. 1789; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 195.

144 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, I, 224; Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 237; Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 242; Kehhâle, *Mu'cemu'l-miellifîn*, XI, 123; Şenel, Abdülkadir, "Molla Miskîn", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 259.

145 Muhibbî, Muhammed Emin b. Fadillâh b. Muhibbidin b. Muhammed (ö. 1111/1700), *Hulâsatü'l-eser fî âyânî'l-*

GAZNE ŞEHRİNE NİSPET EDİLEN HANEFÎ FIKIH ÂLİMLERİ

1. Mahmûd-ı Gaznevî (ö. 421/1030): Gazneli hükümdarı Mahmûd b. Sebük Tegin (998-1030) aynı zamanda seçkin fıkıh âlimlerindendir. Hanefî fıkında 60 bin civarında meseleyi içeren *et-Tefrîd fi'l-furû* adlı eserin de müellifidir.¹⁴⁶

2. Ebu'l-Meâli, Abdürrab b. Mansûr b. İsmail b. İbrahim el-Gaznevî (ö. 500/ 1107): Kudûrî'nin Muhtasarını şerh edip *Mültemesü'l-ihvân* adını veren önemli bir zattır.¹⁴⁷

3. Ebû Yakub İsmail b. Abdirrahman b. Abdisselam b. Hasan b. Abdirrahman b. İbrahim b. Beşîr b. Menkû Ebû Yûsuf el-Lemgânî (ö.536/1142): Gazne'nin Lemgân bölgesinden olan ve aynı zamanda âlimlerin olduğu bir aileye de mensup olan el-Lemgânî Meşhed-ü Ebi Hanife'de müderrislik yaparak birçok değerli âlimin yetişmesine de vesile oldu.¹⁴⁸

4. Ebu'l-Mekârim Ahimşâz (veya Ahmed Şâz) b. Abdisselam b. Mahmûd el-Gaznevî (ö. 552/1158): Meşhur Hanefî fıkıh âlimlerinden biri olup tefsir yönü de olan değerli bir vaizdir.¹⁴⁹

5. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman el-Lemgânî (ö. 554/1159): Babasından ve amcası Abdulmelik'den fıkıh eğitimi alan el-Lemgânî bir süreliğine Kûfe'de ders verdikten sonra, Bağdat'a döndü. Büyük Hanefî âlimlerinden biri olan el-Lemgânî Hicri 554 yılında Bağdat'ta vefat etti ve naşı Ebû Hanife mezarlığına defnedildi.¹⁵⁰

6. Muhammed el-Hûranî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ukaylî (ö. 564/1169): Burhanüddin Ali b. el-Hasan el-Belhîden fıkıh eğitimi aldı. Dedesi Gaznelî olup kendisi de Beytû'l-Makdis'de ikamet etti. Dimaşk'te hocalık yapan el-Hûranî hicri 564 tarihinde vefat etti.¹⁵¹

7. Nasrullah b. Abdirrahman el-Lemgânî, Ebu'l-Fetûh Nasrullah b. Abdirrahman b. Abdisselam el-Lemgânî (ö.575/1180): Bağdat'ta ikamet eden el-Lemgânî ibadete çok düşkün ve münazarada da yetenekli olan bir Hanefî fakihidir.¹⁵²

karnîs-sâni aşer, I-IV, Dâru sâdir Beyrut, ts., III, 185-186; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh (ö. 1250/1835), *el-Bedru't-tâli fi mehâsini men bâde'l-karnîs-sâbi*, I-II, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ts., I, 445-446; Zirikli, *el-Âlâm*, V, 12-13; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VII, 100; Özel, Ahmet, "Ali el-Karî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 403-405.

146 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 426; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 157; Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, VI, 286.

147 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 299; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 194; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, IV, 278; Riyâzizâde, Abdullatif b. Muhammed, *Esmâu'l-kütüb el-mutemmim li Keşfi'z-zunun* (thk. Muhammed et-Tunci), Darü'l-fikr, Dimaşk 1403/1983, s. 291; Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 511.

148 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 153.

149 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XXXVIII, 339; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 135; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, II, 141-142.

150 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 77.

151 İbn Âsâkir, *Tarihu Dimaşk*, LVI, 319; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 147.

152 Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XL, 190-191; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 197.

8. Gâli b. İbrahim b. smail el-Gaznevî, el-Belhî, Ebû Ali (ö.582/1187): Haleb'te tahsil ettiği Hanefî fıkhında derinleşerek Abdülvehhab b. Yûsuf'a (ö.599/1203) fıkhı alanında hocalık yaptı. Fıkıh, usul, Arap dili, tefsir, cedel gibi birçok ilimde imam konumunda olan Gâli, kendisi için imam nasiruddin, tacü's-şeria, nizâmü'l-İslam gibi lakaplar verildi. Gâli aynı zamanda *el-Meşârî' fi'l-fıkh*, *Takşîru't-tefsîr* ve *el-Menâfi' fi şerhi'l-Meşârî'* gibi eserlerin de müellifidir.¹⁵³

9. Ahmed b. Muhammed Mahmûd b. Saîd el-Gaznevî el-Kâşânî el-Hanefî (ö.593/1197): Bedâi' sahibi İmam Kâşânî ve Ahmed b. Yûsuf el-Hüseynî el-Alevî'den fıkıh dersi aldı. İlmi derinliğiyle birçok âlimi de yetiştiren el-Hanefî fakih ve usûlcüdür. *Revdatü İhtilafi'l-ulemâ*, *Revdatü'l-mütekellimîn fi'l-kelam*, *el-Mukaddimetü'l-Gazneviyye fi fûrû'l-fıkhî'l-Hanbelî* ve *Ravdatü ihtilafi'l-ulemâ fi usûli'l-fıkh* gibi eserler onun tasnif ettiği kitaplardan bazılarıdır. el-Hanefî hicri 593 tarihinde Halep'de vefat etti.¹⁵⁴

10. İmam Ebu'l-Fadl Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Gaznevî (ö. 599/1202): Aslen Gaznelî olan el-Gaznevî, Kahire'de Hanefî fıkhını tedris etti. Fıkıh ilmine dair olan derin bilgisinin yanında hadis ve kıraata dair de derin bilgiye sahip olan bir âlimidir. el-Gaznevî hicri 599 yılında Mısır'da vefat etti.¹⁵⁵

11. Cemalüddin Ahmed b. Muhammed b. Nuh el-Kâbisî el-Hanefî el-Gaznevî (ö. 600/1204 civarında): Hanefî fıkhı âlimlerinden biri olup kadılık görevinde de bulundu. el-Gaznevî *el-Hâvi'l-kudsî fi'l-furû'* adlı eserin de sahibidir.¹⁵⁶

12. Kadı Ebû Muhammed Abdüsselam b. İsmail b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Lemğânî (ö. 605/1209): Babası İsmail b. Yakup'tan fıkıh tahsili yapan Hanefî bir fıkıh âlimidir.¹⁵⁷

13. Yûsuf b. İsmail b. Abdurrahman b. el-Hasan b. Beşîr b. Menkû el-Lemğânî, (ö. 606/1210), fıkıh ve kelimde önde gelen âlimlerden biridir.¹⁵⁸

153 Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, XII, 1172; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 403-404; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, s. 228; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII, 37.

154 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 120-121; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, s. 104, et-Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, II, 89-90; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1802; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 156; Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-edebî'l-Arabî*, VI, 329; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 40.

155 Bağdadî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdilgani (ö. 629/1232), *et-Takyîd fi ma'rifeti rüvvatî's-sünen ve'l-mesânîd* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), 1. bs. Darül-kütüb'il-ilmîyye, Beyrut 1408/1988, s. 127; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, XLII, 416; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 147; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Marifetü'l-kurrâi'l-kibâr a'la't-tabakat-ı ve'l-a'sâr* (thk. Beşşar, Avâd, Şuayb el-Arnâvut, Salih Mehdî Abbas), 1. bs. I-II, Müessisetü'r-risale, Beyrut 1404/1984, II, 579; İbnu'l-Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf (ö. 833/1430), *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, 1. bs. I-III, Mektebetü İbn Teymiyye, byy., 1351/1933, II, 286; Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), *Hüsnü'l-muhâdara fi târih-i Mısır ve'l-Kahire* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), 1. bs., I-II, Darü ihyai'l-kütübî'l-Arabî, Mısır 1387/1967, I, 498.

156 Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, I, 627; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, II, 166.

157 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 315.

158 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 225-226.

14. Muhammed b. Abdisselam b. İsmail b. Abdirrahman Ebu'l-Muzaffer b. Ebî Muhammed el-Lemgâ (7. asırda):¹⁵⁹ Gaznelî bir fıkıh âlimidir.¹⁶⁰

15. Hüseyin b. Yusuf b. İsmail b. Abdirrahman el-Lemğânî (doğum tarihi 573/1178): Gazneli bir fakih olan el-Lemğânî fıkıh ilmini babasından tahsil etmiş olup babasının vefatından sonra da kendisi bu dersi vermeye devam etti.¹⁶¹

16. Ebû Muhammed b. Ebî Muhammed Abdulmelik b. Abdisselam b. el-Lemğânî (ö. 648/1250): Gazne asıllı olup Nîsapur'da ikamet eden bir fıkıh âlimidir. Meşhed-ü Ebi Hanife'de tedris etti. Hicri 648 yılında Bağdat'ta vefat eden el-Lemğânî İmam Ebû Hanife'nin mezarının yanına defnedildi.¹⁶²

17. Abdurrahman b. Abdisselam b. İsmail el-Lemğânî (ö. 649/1252): İsminden de anlaşıldığı gibi Gazne'nin lemğân bölgesinden olup babası Abdüsselam, dedesi İsmail ve kardeşleri Muhammed ve Abdülmelik de fakihtir. Fıkıh ve hilaf ilminde derinleşen el-Lemğânî, babasının vefatından sonra fıkıh dersi vermekle beraber kadılık görevinde de bulundu. Hicri 604 (veya 649) yılında vefat etti.¹⁶³

18. Ömer el-Gaznevî: Ebû Hafs Ömer b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Gaznevî, fıkıh ve kelim ilminde imam olup ekdâl-kudât lakabını aldı.¹⁶⁴

19. Allame Ebû Hafs Siracüddin Ömer b. İshak b. Ahmed el-Hindî el-Gaznevî el-Hanefî (ö.773/1372): Hindistan'da Vecîhüddin er-Râzî ed-Dihlevî, Rüknuddin el-Bedâyûnî, Siracüddin es-Sekafî gibi âlimlerinden fıkıh ilmini tahsil etti. İlim tahsilinden sonra Mısır'a giden el-Hanefî, Mısır'da uzun süre kadılık ve kazaskerlik görevlerini yürüttü. Kadî'l-kudât olan Hanefî âlimlerinden biri olup¹⁶⁵ farklı alanlara dair birçok telif ve şerhe de sahiptir.¹⁶⁶

159 Babası Abdusselam b. İslamil el-Lemgânî'nin vefat tarihi: (ö. 605/1209), Kardeşi Abdulmelik'in (ö. 648/1250) ve kardeşi Abdurrahman'ın ise (ö. 649/1252)'dir. Kendisinin vefat tarihine ulaşamadık.

160 Kureři, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 83.

161 Kureři, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 301-302; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, III, 169-170.

162 Sem'ani, *el-Ensâb*, XI, 222; İbnu'l-Esir, *el-Lübâb*, III, 362; Kureři, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 330-331.

163 Kureři, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 301-302; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, IV, 286-287.

164 Kureři, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 389; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII, 37.

165 İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fi ayâni'l-mietî's-sâmine* (thk. Muhammed Abdulmuin Dan), 2. bs., I-IV, nşr. Meclis-ü dâireti'l-meârifî'l-Osmaniyye, Saydarâbâd-Hindistan 1392/1972, IV, 182; İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-umr fi't-târih* (thk. Muhammed Abdulmuid Han), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1406/1986, I, 29; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, s. 223; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 950; Bağdi, *Hediyetü'l-ârifin*, I,782 . Süyüti, *Hüsnu'l-muhâdara fi târih-i Mısır ve'l-Kahire*, I, 470; II, 184; Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s.148-149.

166 Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 235, 266, 448, 569, 577; II, 950, 962, 1024, 1130, 1143, 1198, 12, 27, 1569, 1645, 2022; Bağdi, *Hediyetü'l-ârifin*, I,782 ; Akgündüz, Ahmet, "Gaznevî Ömer b. İshak", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 487-488.

D. KABİL'E MENSUP OLAN HANEFÎ FIKİH ÂLİMLERİ

1. Ebû Abdillâh Mekhul b. Şehrab b. Şazel el-Hüzelî eş-Şâmî ed-Dımaşkî el-Kabûlî (ö.112/730): Şam İmamı, Hafızu'l-hadis gibi lakaplara sahip olan Mekhul, tâbiîn fakihlerindedir. Mekhul, Kabil doğumlu olup esir düştü. Abdurrahman b. Semüre tarafından Mısır'a götürüldükten sonra azad edildi. Azad edildikten sonra kendini ilme veren Mekhul, fıkıh ilmini tahsil ettikten sonra hadis ilmini öğrenmek için de Irak ve Medine'ye gitti. İlim yolculuklarına devam eden Mekhul, en son gittiği Dımaşk'te vefat etti.¹⁶⁷

2. Ebû Abdillâh Nafi' (ö. 120/735): Medine'de meşhur fakih ve hadisçi tabiîn imamlarından. Kabil'in Abdurrahman b. Semüre tarafından fethedildiğinde (h. 38) esir olarak düşen Ebû Abdillâh Nafi' köle olarak götürüldü. Abdullâh b. Ömer'in mevâlilerindedir.¹⁶⁸

3. İmam Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit b. Zuti (ö.150/ 767): Babası Kabil'de esir alındıktan sonra Bağdat'a götürüldü. İmam Ebû Hanîfe Küfe'de doğdu.¹⁶⁹ Mahmûd Hasan et-Tûnikî Ebû Hanîfe'nin dedesinin nesebi ile ilgili rivayetleri ele alırken İmamın torunları olan İsmail b. Hammad ve Ömer b. Hammad'ın dedesinin Fars kökenli¹⁷⁰ ve Kabil asıllı olduğuna¹⁷¹ yönelik rivayetlere yer vermektedir. Nesebi ile ilgili diğer rivayetleri naklettikten sonra "Menakip âlimlerinin çoğu Ebû Hanîfe'nin iki torunundan nakledilen rivayetleri tercih etmişlerdir. Çünkü onlar dedelerinin nesebini daha iyi bilirler" diyerek konuyu sonuçlandırmaktadır.¹⁷²

4. Ali b Mücahid b. Müslim el-Kabûlî er-Razî¹⁷³ (ö.hicri 180'den sonra): Kabil'in fethinden sonra esir olarak götürüldü.¹⁷⁴ Rey kadılığı görevlerinde bulunmuş olup,¹⁷⁵ Ebû Hanîfe'nin ashabından ve Ahmed b. Hanbel'in de şeyhlerinden biridir.¹⁷⁶

167 Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin Yahya b. Şeref ed-Dımaşkî (ö. 676/1277), *Tehzibu'l-esmâ ve'l-lûgat*, I-IV, İdâretü't-tubâatü'l-Münire ts., II, 113; İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-ayân*, II, 280-281; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 82; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 284; Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, vr. 54a-55b.

168 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 99; Anonim, *Târih-i Sistân*, (thk. Melikü's-şuarâ Bahar), nş. Kelâle Hâver, Tahran 1314 hş/1935 m., s. 85

169 Semâni, *el-Ensâb*, VI, 64; Ebû Zehre, Muhammed (ö. 1974), *Ebû Hanîfe*, 2. bs. Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire 1369/1947, s. 15-16; Gavcı, Vehbi Süleyman, *Ebû Hanîfe en-Nu'man*, 6. bs. Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1420/1999, s. 47.

170 Tûnikî, *Mu'cemu'l-musannifîn*, II, 3; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, I, 87.

171 Tûnikî, *Mu'cemu'l-musannifîn*, II, 5; Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali (ö. 436/1045), *Ahbâru Ebi Hanîfe ve ashâbihi*, Âlemu'l-kütüb, Beyrut 1405/1985, s.15.

172 İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-ayân*, V, 405; Tûnikî, *Mu'cemu'l-musannifîn*, II,6; Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, III, 235.

173 Razî, *el-Cerhu ve't-tâdil*, VI, 205; Bağdâdî, el-Hatib, *Târihu Bağdâd*, XIII, 592; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihabuddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzibu't-tehzib*, 1. bs. I-XII, Matbaatü Dairetü'l-meârifî'n-Nizamiye, Hindistan 1326/1908, XXII, 377; İbn Hacer, *Lisanu'l-mizân*, VII, 313.

174 Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXI, 117.

175 Mizzi, *Tehzibu'l-kemâl*, XXI, 117-119; İbn Hacer, *Lisanu'l-mizân*, VII, 326.

176 Tûnikî, *Mu'cemu'l-musannifîn*, II, 74

E. AFGANİSTAN'IN DİĞER BÖLGELERİNE MENSUP BAZI HANEFÎ FIKIH ÂLİMLERİ

1. Ebu Süleyman el-Cüzcânî (ö. 280/893'den sonra): Belh şehrinin yakınında bulunan Cüzcân vilayetine nispetle Cüzcânî denilmiştir. Ebu Süleyman b. Musa el-Cüzcânî, İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî'nin (ö. 189/805) öğrencilerinden olup büyük Hanefî fıkıh âlimlerinden biridir. Abbâsî halifesi el-Me'mun (ö. 218/833) kendisine kadılık görevi teklifinde bulunduğunda o bu teklifi reddetti.¹⁷⁷

2. Ebu'l-Alâ el-Cüzcânî, Ebu Abdirrahman b. Ebi'l-Leys el-Buharî: Ebu Mansur el-Matürîdî'nin akranından olup Matürîdî'den kelim ve fıkıh ilmini tahsil etti.¹⁷⁸

3. Ebu'l-Feth Abdurreşid b. Ebi Hanife b. Abdurrazak b. Abdullah el-Velvâlicî (ö. 540/1146): Belh'in doğusunda yer alan Taharistan'da doğdu. *el-Fetâva'l-velvâlicîyye* adlı fetva kitabının da müellifidir.¹⁷⁹

4. Ebu'l-Muzaffer, İsmail b. Adî b. Fadl b. Ubeydullah el-Ezherî et-Tâlukânî el-Veryî (ö.540/1146): Afganistan'ın Talukân bölgesinden olan el-Veryî, hem Belh'te hem de Mâverâünnehr'de fıkıh ilmini tahsil eden bir fakih ve müftüdür.¹⁸⁰

SONUÇ

İslam tarihi bağlamında Afganistan topraklarında fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde başlamış olup Hz. Osman döneminde de genişledi. Afganistanda İslam dininin kabul edilmesiyle birlikte, diğer dini ilimlerde olduğu gibi, fıkıh ilminde de hızlı bir gelişme yaşandı. Afganistanda fıkıh ilminin öğretimi, ilk dönemlerde Arap yarım adasından gelen âlimler vasıtasıyla yürütüldü. Ancak daha sonra kendini ilme adayan ve daha derin bir bilgiye sahip olmak isteyenler Mekke, Medine, Basra, Kufe gibi ilim merkezlerine gittiler. Bu önemli ilim merkezlerine gidenlerin içinden birçok meşhur âlim yetişti. Bu yetişen âlimler kendi memleketlerinde ilim tedrisinin gerçekleştirilmesinde önemli sorumluluklar almakla beraber, başta fıkıh alanı olmak üzere, birçok âlimin yetişmesinde de görev aldılar. Bu çalışmalar neticesinde bölgede, başta Belh, Gazne ve Herat olmak üzere, birçok ilim merkezi ortaya çıkmaya başladı. Bu ilim merkezlerinde birçok değerli fıkıh âlimi yetişti.

177 Kureşî, *el-Cevahir*, II, 186; Brockelmann, *Tarihu'l-edebi'l-Arabî*, III, 257; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 323.

178 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, II, 261; Müderris, *Meşâihu Belh*, I, 93.

179 Riyâzîzâde, *Esmâu'l-kütüb el-mutemmim li Keşfî'z-zunun*, s. 238; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 294; III, 353; Sem'âni, *et-Tahbîr*, I, 445; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 188; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunun*, II, 1230.

180 Sem'âni, *el-Ensâb*, XIII, 322; İbnu'l-Esir *el-Lübâb*, III, 362; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I, 155-156; Temimî, *et-Tabakâtu's-seniyye*, II, 196-197.

Günümüz Afganistan sınırları içinde, tarihte isminden bahsedilen hemen hemen tüm fikhî mezheplere mensup âlimlerin yetiştiğini söylemek mümkündür. Ancak gerek verilen ve gerekse alınan eğitim sonucunda bölgede en etkili ve yaygın olan mezhep Hanefi mezhebi oldu. Bu kabul ve düşünce sonucundan da daha çok Hanefi âlimleri yetişti.

Ebû Hanîfe'nin babasının Afganistan'a mensup olmasından dolayı bu bölgeden fıkıh ilmini öğrenmek isteyenlerin çoğu Ebu Hanîfe'ye gitmeyi tercih etti. Bu teveccühün de etkisiyle Hanefi mezhebi bu coğrafyada yayıldı ve etkisini günümüze kadar devam ettirdi. Söz konusu bölge elde etmiş olduğu bu özellikten dolayı fıkıh ilminin ve dolayısıyla fakihlerin merkezi haline geldi. Belh şehri de bu vasfından dolayı *dâru'l-fekâhe* ve *daru'l-fikh* gibi sıfatlarla anılır oldu. Bu şehir Hanefi fıkhının bir ayağı haline gelmekle dikkat çektiği gibi buradaki Hanefi fikhî âlimlerinin birçok konuda kendilerine özgü fikirler ortaya koymalarıyla da ayrıca dikkat çekmektedirler.

Bu makalede kendilerine yer verdiklerimizin dışında, tabakat kitaplarında yer almayan ancak günümüze ulaşmış olan daha birçok Hanefi âlimin de mevcut olduğu söz konusu tabakat kitaplarından anlaşılmaktadır.